

Nina Ivanytska

**COMPLICATING THE NOMINATIONS OF THE DENOTATUM STRUCTURE BY PARTICLES
(ON THE MATERIAL OF MYKHAYLO STELMAKH'S PROSE).**

Abstract. Taken into the consideration the contradictions between the traditional and modern qualification of particles, we consider the particle as a separate word with its own peculiarities. Proceeding from the significant "filling" of Mykhaylo Stelmakh's prose with particles, we see in these words the possibility of being essential parameters of author's speech and style as a whole.

Key words: author's speech, denotatum, Mykhaylo Stelmakh's prose, word, complication of denotation nominations, particle.

Нина Іваницька

**УСЛОЖНЕНИЕ НОМИНАЦИЙ СТРУКТУРЫ ДЕНОТАТА ЧАСТИЦАМИ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПРОЗЫ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)**

Аннотация. Учитывая противоречия традиционной и современной квалификации частиц, рассматриваем частицу как отдельное слово со свойственными ему особенностями. Исходя из значительного «наполнения» текста прозы М. Стельмаха частицами, усматриваем в этих словах возможность быть существенными параметрами авторской речи и стиля в целом.

Ключевые слова: авторская речь, денотат, проза Михайла Стельмаха, слово, усложнение номинаций денотата, частица.

УДК 811.161.2'367.332.3:821.161.2.09

Людмила Коваль,
Віталій Тименюк
(м. Вінниця)

**ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ
ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ
У ТВОРАХ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА**

Анотація. У статті досліджено формально-синтаксичні ознаки головного компонента безособових речень у творах М. Стельмаха: проаналізовано безособові та особові в безособовій формі дієслова в ролі синтетичного головного компонента безособового речення; визначено синтаксичні сполучення слів, що виконують функцію аналітичного головного компонента безособового речення.

Ключові слова: безособове речення, синтетичний головний компонент, безособове дієслово, особове дієслово в безособовій формі, аналітичний головний компонент.

Постановка проблеми. Лексично, фразеологічно, синтаксично та стилістично багата й розмаїта мова відомого подоляка Михайла Стельмаха неодноразово ставала об'єктом лінгвістичних студій. Однак у дослідницькому фокусі зазвичай перебували лексичні й стилістичні ознаки мовотворчості письменника. Натомість синтаксис його мови залишається маловивченим. Саме тому наша розвідка, зорієнтована на аналіз формально-синтаксичних параметрів головного компонента безособового речення у творах Михайла Стельмаха «Щедрий вечір», «Дума про тебе», «Гуси-лебеді летять», є актуальною та необхідною.

Дослідженню формально-синтаксичного ярусу односкладних безособових речень присвячено багато спеціальних студій [2; 6; 5]. Основну увагу в них зосереджено на головному та поширювальних компонентах безособової конструкції, проте у зв'язку з розвитком функціонального, категорійного та дериваційного синтаксису постала потреба переглянути й уточнити формальну параметризацію категорії безособовості.

Виклад основного матеріалу. Односкладне безособове речення (БР) виражає дію чи стан, незалежні від виконавця дії та носія стану. Відповідно його головний компонент (ГК) експлікує словоформа, «релевантною ознакою якої є неможливість корелятивного зв'язку з називним відмінком, що й відтворює феномен БР – закритість позиції підмета як показник інволютивного процесу або стану» [5, с. 9]. ГК БР в українській мові може мати просту та складену форми.

Простий ГК БР має одноелементну експлікацію. Він спроможний самотужки реалізувати власну граматичну та речову семантику. Основними виразниками простого ГК БР в українській мові є одноособові дієслова та особові дієслова в безособовому вжитку.

Найуживанішим різновидом безособової конструкції є такий, ГК якого репрезентований одноособовим (власне безособовим) дієсловом: *Вам, бачу, дармового захотілося?; Широка полотняна спідничка дзвоником кружляє навколо її босих ніг, а коси вигойдуються, куди їм хочеться; І мені здалося, що мати торкалась руками не соняшника, а нахилила до себе мою голову; Сьогодні й небу, і сонцю млостилося, нездужалось, і далечінь стояла така, ніби на ній хтось перелопачував сонячне проміння з місячним.* Форма вживання таких дієслів збігається з формою третьої особи однини, тобто «тією особовою формою, у якій виступають дієслова, носієм стану яких є об'єкт повідомлення» [1, с. 268]. Семантичну структуру одноособових дієслів репрезентують значення:

– стан природи (*блискати, весніти, вечоріти, гриміти, дощити, мрячити, розвиднятися, світати, смеркати, сніжити, сутеніти* та ін.);

– фізичний або психічний стан людини (*морозити, лихоманити, температурити, нудити* тощо);

– успіх (*вестися, везти, таланити, фортунити, щастити*);

– оцінка міри або необхідності якогось стану (*бракувати, забракувати, вистачати* тощо);

– бажання (*хотітися, кортіти, бажатися*).

Такі дієслова становлять історично замкнену, закриту для поповнення групу слів.

Об'єктивуючи ГК БР, одноособові дієслівні лексеми можуть мати форму третьої особи однини теперішнього й майбутнього часу та форму середнього роду минулого часу й умовного способу, а також доконаного й недоконаного виду. Ураховуючи особливості вираження простого ГК БР – одноособового дієслова, Л. Коваль виділяє сім його формально-синтаксичних різновидів: 1) простий ГК БР у формі III особи однини теперішнього часу недоконаного виду; 2) простий ГК БР, оформлений III особою однини майбутнього часу доконаного виду; 3) простий ГК БР, експлікований III особою однини майбутнього часу недоконаного виду; 4) простий ГК БР, репрезентований формою середнього роду минулого часу доконаного виду; 5) простий ГК БР, виражений формою середнього роду минулого часу недоконаного виду; 6) простий ГК БР, експлікований формою середнього роду умовного способу доконаного виду; 7) простий ГК БР у формі середнього роду умовного способу недоконаного виду [4, с. 98–99]. Однак у дискурсі М. Стельмаха спостережено не всі з цих форм.

Найбільш продуктивні БР із простим ГК у формі середнього роду минулого часу доконаного виду: *Але після мови дядька Сергія мені навіть меду не захотілося* («Щедрий вечір»); *Скільки я чув скрип наших воріт, а ніколи й не подумалось, що вони мають кілька голосів* («Щедрий вечір»); – *Та поменше витрушуйте регіт, бо аж завітрило, – муку розві!* («Щедрий вечір»); *І, може, довго б я мудрував біля того пояса, аби раптом не пофортунило мені: сьогодні мати почала діставати з комори, з скрині, з сипанки, з-під сволюка й навіть з-за божниці свої вузлики* («Щедрий вечір»). Меншою мірою в опрацьованих творах репрезентовано конструкції з простим ГК, що має форму III особи однини теперішнього часу недоконаного виду (*Як вам, діду, живеться?* («Щедрий вечір»); – *Гм, фортунить же вам, та ще як фортунить – саме щастя над вами торбою трусить* («Щедрий вечір»); – *А тобі не кортить на торг?*?) та форму середнього роду минулого часу недоконаного виду (*Сьогодні й небу, і сонцю млостилося, нездужалось, і далечінь стояла така, ніби на ній хтось перелопачував сонячне проміння з місячним* («Щедрий вечір»); *Йому ще тоді про свист думалось...* («Щедрий вечір»).

Безособових конструкцій із ГК, оформлених III особою однини майбутнього часу доконаного виду, III особою однини майбутнього часу не доконаного виду, формою середнього роду умовного способу доконаного виду, середнього роду умовного способу недоконаного виду в опрацьованому мовному корпусі не виявлено.

В українській мові ГК БР репрезентують також особові дієслова, ужиті в безособовому значенні. Набуваючи форм третьої особи однини теперішнього й майбутнього часу, середнього

роду минулого часу та умовного способу, вони виражають дію або стан, позбавлені активного діяча чи носія стану. Незважаючи на те, що речення з таким ГК є «найпоширенішими в сучасній українській мові й надзвичайно розмаїті за змістом» [3, с. 533] (що об'єктивно зумовлено активним процесом переходу особових дієслів у безособові), у дискурсі М. Стельмаха як виразник простого ГК БР вони маргінальні.

На думку Л. Коваль, комбінування графемних реалізацій категорій способу, часу, особи, роду та виду уможливорює виокремлення в українській мові 7 формально-синтаксичних різновидів простого ГК БР, вираженого зворотним або незворотним особовим дієсловом у безособовому значенні. Це: 1) простий ГК БР, експлікований дієсловом у формі III особи однини теперішнього часу недоконаного виду, 2) простий ГК БР, оформлений III особою однини майбутнього часу доконаного виду, 3) простий ГК БР, експлікований формою III особи однини майбутнього часу недоконаного виду, 4) простий ГК БР, виражений формою середнього роду минулого часу доконаного виду, 5) простий ГК БР, репрезентований формою середнього роду минулого часу недоконаного виду, 6) простий ГК БР, виражений формою середнього роду умовного способу доконаного виду, 7) простий ГК БР, експлікований формою середнього роду умовного способу недоконаного виду [4, с. 101–102]. Проте в дослідженому мовному масиві виявлено лише три різновиди простого ГК БР цієї морфологічної реалізації:

1) простий ГК БР, виражений формою середнього роду минулого часу доконаного виду: *Її зародило в цьому році, як роси!* («Щедрий вечір»); *Знову **загриміло**, синім коренем вималювалась блискавка, розкрила шматок другого неба й згасла в хмарі* («Щедрий вечір»); *І **озвалося*** («Гуси-лебеді летять»);

2) простий ГК БР, оформлений III особою однини майбутнього часу доконаного виду: *Хіба **збудеться**, як за селом у рожевих гречках, у гарячих соняшниках, у червоній тиєниці зчепилися смерть і життя!* («Щедрий вечір»);

3) простий ГК БР, експлікований формою середнього роду умовного способу недоконаного виду ***Здавалося б**, що їй, цяці з-за моря, треба до нашої землі й дядька?* («Щедрий вечір»).

Другим структурним різновидом ГК БР в українській мові є складений, для якого характерний розподіл функцій між його елементами. Корпус БР з ГК аналітичної будови в українській мові, так само як і корпус БР з простим ГК, неоднорідний. За кількістю структурних елементів розмежовуємо дво- та триелементні ГК БР. Безособові конструкції з триелементним ГК в опрацьованому матеріалі не зафіксовані.

Двоелементні ГК репрезентують основний та допоміжний елементи, які разом формують його значення. Залежно від лексичної та морфологічної репрезентації розмежовано три різновиди двоелементного ГК БР:

1) ГК, об'єктивований сполученням дієслівної зв'язки (як в експліцитній, так і в імпліцитній формі) та предикативної форми на *-но*, *-то*: *Якої тільки каверзи **не приховано** в цьому «гі»* («Дума про тебе»); *Самого як медикамент **було здано** головному лікареві, бо в ті роки на ліки було дуже сутужно* («Дума про тебе»);

2) ГК, виражений синтаксичним сполученням безособово вжитого модального дієслова та інфінітива: *Тоді **доведеться партизанити** вдвох* («Дума про тебе»); *Мені дуже **хотілось похвалитися** йому книгою* («Щедрий вечір»); *Тепер я розумів Юхрима Бабенка, як йому **хотілось похвалитися** своєю австрійською та англійською одежиною* («Щедрий вечір»);

3) ГК, репрезентований семантико-синтаксичною єдністю безособово вжитого фазового дієслова та інфінітива.

У проаналізованих творах найширше функціонують БР із двоелементним ГК, утвореним на основі семантико-граматичної єдності безособово вжитого модального дієслова та інфінітива. Як допоміжний складник двоелементного ГК БР модальні дієслівні лексеми реалізують «суб'єктивно-модальну інтерпретацію тієї чи іншої події, виражаючи значення можливості (неможливості), необхідності / непотрібності, бажаності / небажаності здійснення дії» [7, с. 8]. Залежно від вияву морфологічних показників безособовості Л. Коваль розмежовує шість формально-синтаксичних різновидів такого двоелементного ГК БР: 1) двоелементний ГК БР з

модальним дієсловом у формі III особи однини теперішнього часу недоконаного виду, 2) двоелементний ГК БР з модальним дієсловом, вираженим формою III особи однини майбутнього часу доконаного виду, 3) двоелементний ГК БР, складником якого є модальне дієслово у формі III особи однини майбутнього часу недоконаного виду, 4) двоелементний ГК БР, у складі якого є модальне дієслово середнього роду минулого часу доконаного виду, 5) двоелементний ГК БР, що має у своєму складі модальне дієслово у формі середнього роду минулого часу недоконаного виду, 6) двоелементний ГК БР з допоміжним складником – модальним дієсловом у формі середнього роду умовного способу недоконаного виду [4, с. 108–109]. Однак у мовотворчості М. Стельмаха функціонують БР тільки з трьома означеними різновидами ГК:

1) двоелементний ГК БР з модальним дієсловом у формі III особи однини теперішнього часу недоконаного виду: *А як **хочеться спати** в тобі, у твоєму солодкому тумані, у твоїх зорях!..* («Щедрий вечір»); *Тільки ой як не **хочеться покидати** свої статки!* («Щедрий вечір»); *О, як, напевне, **хочеться вітряку струсити** з себе, з полів дрімоту, **зачерпнути** крилами небо, **озватися** людськими голосами, **задзвеніти** наколиханим за літо зерном, а **пролитися** борошном* («Щедрий вечір»);

2) двоелементний ГК БР, у складі якого є модальне дієслово середнього роду минулого часу доконаного виду: *Крадькома **придивлявся б до цієї краси, одним оком пильнував би жінку, а другим сусідку, навіть щось подарувати б їй захотілося*** («Щедрий вечір»); *От йому й **захотілося послухати мене*** («Щедрий вечір»); *Справді, під темним небом **затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, і, стогнучи, металися на всі боки*** («Щедрий вечір»);

3) двоелементний ГК БР з допоміжним складником – модальним дієсловом у формі середнього роду умовного способу недоконаного виду: *Їм **би хотілось на піч упакувати мої літа*** («Щедрий вечір»).

Безособові конструкції із двоелементним ГК, сформованим на основі синтаксичного сполучення дієслівної зв'язки та предикативної форми на *-но*, *-то*, а також на базі сполучення безособово вжитого фазового дієслова та інфінітива, у прозі Михайла Стельмаха периферійні.

Висновки. Отже, у досліджених творах Михайла Стельмаха однаково широкий ужиток мають односкладні безособові речення як із ГК простої, так із ГК складеної будови. Функцію простого ГК реалізують безособові та особові в безособовій формі дієслова різних лексико-семантичних груп у відповідних видових та часових формах. Складений ГК експлікують синтаксичні сполучення безособово вжитих модальних дієслів з поширювальними інфінітивами, а також сполучення експлікованої або імплікованої дієслівної зв'язки *бути* в безособовій формі з дієслівними предикативними формами на *-но*, *-то*.

Список використаних джерел:

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1988. – 256 с.
2. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке : [монография] / Е. М. Галкина-Федорук. – Москва : Изд-во Москов. ун-та, 1958. – 332 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
4. Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення в між'ярусних співвідношеннях : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Людмила Михайлівна Коваль ; НАН Ін-т укр. мови. – Київ, 2015. – 389 с.
5. Курмакаева Н. П. Закономерности заполнения позиции главного члена безличных предложений в связи с действием принципа функциональной эквивалентности : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – русский язык / Нина Петровна Курмакаева ; Донец. нац. ун-т. – Донецк, 2010. – 215 с.
6. Чирва Г. М. Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка (на материале литературы 50–70 гг. XX в.) : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – украинский язык / Гарик Михайлович Чирва ; Днепропетр. гос. ун-т им. 300-летия воссоединения Украины с Россией. – Запорожье, 1977. – 192 с.

7. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Ірина Юрїївна Шкіцька ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2005. – 20 с.

Lyudmyla Koval, Vitaliy Tymenuk

**FORMAL-SYNTACTIC PARAMETERS OF THE MAIN COMPONENT
OF IMPERSONAL SENTENCE IN MYKHAYLO STELMAKH'S WORKS**

Abstract. In the article formal-syntactic signs of the main component of impersonal sentences in the Mykhaylo Stelmakh's works have been investigated: impersonal and personal in impersonal form verbs as synthetic main component of impersonal sentence have been analyzed; syntactic combinations of words as analytic main component of impersonal sentence have been determined.

Key words: impersonal sentence, synthetic main component, impersonal verb, personal verb in impersonal form, analytic main component.

Людмила Коваль, Віталій Тименюк

**ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ГЛАВНОГО КОМПОНЕНТА БЕЗЛИЧНЫХ
ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА**

Аннотация. В статье исследованы формально-синтаксические признаки главного компонента безличных предложений в произведениях М. Стельмаха: проанализированы безличные и личные в безличной форме глаголы в роли синтетического главного компонента безличного предложения; определены синтаксические сочетания слов в функции аналитического главного компонента безличного предложения.

Ключевые слова: безличное предложение, синтетический главный компонент, безличный глагол, личный глагол в безличной форме, аналитический главный компонент

УДК: 811.161.2'367.4/5

Юлія Лебедь
(м. Вінниця)

**КІЛЬКАСЛІВНА ДІЄСЛІВНА НОМІНАЦІЯ
ЯК ПАРАМЕТР ІДІОСТИЛІО МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА**

Анотація. У статті розглянуто кількаслівну дієслівну номінацію як параметр ідіостиліо Михайла Стельмаха. Визначено часто вживані типи й види кількаслівної дієслівної номінації, подано їхню характеристику.

Ключові слова: кількаслівна дієслівна номінація, тип кількаслівної дієслівної номінації, модель вираження кількаслівної дієслівної номінації, залежний компонент кількаслівної дієслівної номінації.

Постановка проблеми. Україністика має вагомий теоретичний і практичний здобуток у дослідженні лексики повнозначних слів, зокрема дієслова. Основну увагу сучасних дослідників привертає детальне вивчення формально-синтаксичних, семантичних та функціональних особливостей повнозначних слів. У центрі таких досліджень виокремлюється дієслово з його складною категорійною системою, широкою семантикою, функціональною першорядністю в структуруванні речення. В україністиці вагомий внесок у дослідження дієслівної лексики зробили О. Потєбня, В. Русанівський, І. Вихованець, О. Мельничук, К. Городенська, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, А. Загнітко та ін. В українському мовознавстві дослідженням реченнєвотвірної здатності дієслова займались І. Вихованець, Н. Іваницька, А. Загнітко, М. Плющ, К. Городенська, А. Грищенко, М. Мірченко, М. Степаненко, Н. Гуйванюк, В. Ожоган та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різнорівневої природи повнозначних слів дозволило вченим виокремити клас лексики під назвами «релятивні» (В. Шмілауер, Н. Іваницька [10], А. Загнітко [6]); «синсемантичні» (А. Марті, О. Гулига [3], Н. Дзюбишина [4]); «дієслова відкритої семантики» (Р. Гайсина, Г. Золотова [7]); «відносні», «несамостійні» (Л. Щерба [14], В. Виноградов [2]); «семантично ненасищені» (В. Юнг [16]); «несамодостатні»